

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ формування толерантності

майбутніх учителів початкової школи

БІРКО Н. М.

УДК 371.132–021.483+373.3(045)

DOI: 10.12958/EPS.1(162).Byrko_N_M

НОВА доба розвитку суспільства вимагає від людства постійного навчання, виховання, розвитку. Стрімкий розвиток інформаційних потоків, комунікативних технологій потребує вдосконалення систем, що забезпечать зміни у вищій школі, спрямованих на підготовку фахівців широкого спектру професійної діяльності.

Зазначимо, що необхідність упровадження інноваційних підходів до професійного навчання в умовах неперервної освіти потребує сформованості толерантної якості особистості. Дослідження в галузі педагогіки толерантності як формування нового напрямку в педагогіці здійснили А. Асмолов, Г. Безюлева, Г. Шеламова,

Б. Вяткін, В. Хотинець, Є. Хакімов; проблеми толерантного виховання дітей розкрито в наукових працях В. Ситарова, В. Марлова; над проблемою формування толерантності дітей та молоді в Україні працюють О. Грива, І. Жданова, О. Рибак, А. Магієнко, Ю. Грачова, Я. Довгополова, Т. Білоус.

У контексті значущості провідних принципів виховання молодого покоління толерантність як педагогічна категорія схарактеризована в педагогічній спадщині Я. Коменського, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі. На ідеях добра, людяності, миролюбства ґрунтується писемна творчість Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки.

Проблема формування толерантності в педагогічній науці розглядають зазвичай щодо підліткового та старшого шкільного віку, оскільки їх провідними характеристиками є пошук

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ

сенсу життя, вибірковість у створенні комунікативного оточення та ін. (Р. Валітова, Б. Гершунський, В. Кремень, А. Мудрик, Д. Фельдштейн та ін.) [1; 2; 3; 4; 5]. Одним із завдань нашого дослідження є формування толерантності в учнів початкової школи, зокрема педагогічні умови формування толерантності майбутніх учителів початкової школи.

Саме актуальність проблеми й недостатній рівень її наукової розробки зумовили вибір теми запропонованої статті. Її мета – визначити сутність поняття „умови”, „педагогічні умови”, спроектувати систему педагогічних умов формування толерантності майбутніх учителів початкової школи.

Проблемі формування толерантності школярів присвячені дослідження вітчизняних та зарубіжних педагогів. Так, у дисертаційній роботі П. Степанова проаналізовано педагогічні умови формування толерантності в школярів-підлітків, які складаються з таких аспектів: ознайомлення школярів з іншими культурами в середовищі, привабливому й цінному для підлітків; актуалізація проблеми ставлення підлітків до представників інших культур під час штучного створення проблемних ситуацій, спрямованих на виявлення можливих суперечностей в їхньому ставленні до інших культур; організація проблемних дискусій, які дають підлітку змогу співвіднести своє ставлення до інших культур з поглядами однолітків; організація рефлексії підлітків щодо ставлення до інших культур, яка передбачає формування їхньої свідомої та відповідальної позиції в царині міжкультурних відносин; надання допомоги школяреві в оволодінні необхідними вміннями, які дають змогу бути активним учасником під час зустрічей із представниками інших культур у розв'язанні проблемних ситуацій [6].

Актуальним у контексті нашого дослідження є праця О. Скрябіна щодо розгляду педагогічних умов формування комунікативної толерантності старшокласників, який пропонує впровадити когнітивний (поведінковий)

критерій, що передбачає безпосередню активну участь старшокласників у взаємодії й виявляється в конкретних вчинках: прагненні беззаперечно приймати індивідуальність іншого (не прагнути переробити, перевиховати партнера); відсутності агресивності, консерватизму та категоричності в судженнях та оцінках людей; умінні пристосуватися до характеристик, звичок, фізичних та психічних особливостей партнера; умінні знаходити спільну мову з різними людьми (відсутність „мовного шаблону”); здібність до емпатії; прагнення до конструктивної комунікації – діалогу; природність у спілкуванні з людьми (здатність залишатися собою) [7].

Аналізуючи виховання толерантності в старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції, О. Матієнко виділяє педагогічні умови формування комунікативної толерантності в ліцеїстів, а саме: обов'язкове залучення учнів до соціальної діяльності, яка передбачає активну участь в інтенсивній взаємодії з різними суб'єктами; єдність дій усіх соціальних структур, яка забезпечується педагогами Франції; постійний педагогічний моніторинг стану сформованості комунікативної толерантності кожного учня. Він передбачає прогнозування, спостереження й оперативне регулювання виявів комунікативної толерантності в кожного учня в конкретному проміжку часу, структурування стосунків у системі учень-учень, учень-педагог, урахування вікової специфіки формування толерантності, підготовку педагогів до педагогічного керування виховним процесом [8].

У контексті досліджуваної проблеми П. Колмогоров акцентує увагу на педагогічних умовах, які сприяють формуванню толерантності. Учений виділяє такі педагогічні умови:

- формування ціннісних орієнтацій;
- знання про сутність та історичні форми толерантності;
- формування вмінь та навичок толерантної взаємодії, формування установки на толерантність [9].

Перш ніж визначити педагогічні умови майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи, звернемо увагу на саме поняття „умови”. Загалом *умовами* можна назвати певні теоретичні положення, які утворюють межу досліджуваного явища, визначають процес функціонування певного соціального феномена. О. Панагушина визначає умови як багатопланову й змістовно наповнену дефініцію, яка за своєю сутністю є комплексом обставин, від яких залежить формування взаємин „суб’єкт – суб’єкт”, що зумовлюють взаємодію та розв’язання певних завдань [10, с. 22]. Н. Волкова під *педагогічними умовами* розуміє вибір конкретних методів, які узгоджуються із завданнями і змістом виховного заходу, у яких здійснюється виховний вплив, відповідність індивідуальним та віковим особливостям студентів, урахування особливостей студентського колективу [11, с. 165]. Н. Мойсеюк *педагогічними умовами* називає педагогічну обґрунтовану організацію середовища, діяльності, спілкування, стилювання тощо [12, с. 378].

Теоретичні та практичні напрацювання щодо проблеми формування готовності студентської молоді, реалізування завдань експериментального дослідження дали підстави переконатися у важливості спроектованої нами системи педагогічних умов:

1. Урахування індивідуального рівня толерантності майбутніх педагогів як основи для професійної діяльності з учнями початкових класів.

2. Наповнення змісту виховної роботи у вищому навчальному закладі матеріалами щодо розвитку толерантності та складників толерантності.

3. Трансформація змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на засадах педагогіки толерантності.

Зміст, форми й методи перетворювальної педагогічної діяльності є малоефективними, якщо вони не об’єднанні в цілу систему, не пов’язані єдністю цілей, логікою структури й

ефективним розгортанням освітнього процесу. Розкриємо методи й форми організації навчальної та виховної роботи студентів відповідно до кожної педагогічної умови.

Реалізація першої педагогічної умови – *урахування індивідуального рівня толерантності майбутніх педагогів як основи для професійної діяльності з учнями початкових класів* – передбачає проведення тестування на визначення психологічного клімату в колективі. Як зазначає В. Шпалінський, „психологічний клімат є чинником, через який переломлюється, опосередковується будь-яка діяльність колективу” [13]. Аналіз тестів засвідчив, що психологічний клімат є однією з найголовніших умов для того, щоб студенти зі своїми різними індивідуальними особливостями безконфліктно співпрацювали щодня протягом кількох років студентського життя. Як свідчать результати пілотажного дослідження, більшість студентів (67,0%) – це люди, які високо оцінюють психологічний клімат у колективі, їм подобаються люди, з якими вони навчаються. Своєю чергою, 29,0% студентів, які байдуже ставляться до психологічного клімату в колективі, належать до іншої групи, для них спілкування є менш значущим. Тоді як 4,0% студентів оцінюють психологічний клімат у колективі як такий, що потребує покращення міжособистісних стосунків.

Для вивчення індивідуальних особливостей студентів доцільно використовувати психологічне тестування, зокрема проведення тестів „Чи вмієте ви спілкуватися?”, „Чи конфліктні ви?”. Результати психодіагностики сприяють визначенню особливостей рис характеру, темпераменту, переконань, цінностей молоді. Так, результати проведеної нами діагностики сприяли визначенню основних причин конфліктів серед студентської молоді: непорозуміння, несправедливість, жорстокість, інтриги, заздрість, завищена самооцінка.

Аналізуючи проблеми спілкування зі студентами, нами виділено такі принципи толерантного ставлення до співрозмовника:

1. Не висловлюйте сумніву щодо розумових здібностей вашого співрозмовника.

2. Підтримуйте в людині віру в себе.

3. Розмовляючи з людьми, не починайте з питань, у яких у вас із людиною наявні протиріччя.

4. Прагнучи переконати людину, потрібно спочатку дати їй висловитися.

5. Критикуйте позитивно: критика має бути засобом, а не метою; критику висловлює людина, яка користується довірою й повагою; критикується справа, діяльність, а не людина; критика застосовується в особливих випадках, а не є повсякденною та звичайною; критикуйте наодинці та дружнім тоном.

Під час обговорення вище схарактеризованих засад студенти переконалися на прикладах у дієвості кожного з них, важливості їхньої ролі в розвитку толерантності особистості.

Під час проведення ділових ігор, зустрічей з працівниками психологічної служби студенти, які виявляли інтолерантність у спілкуванні, разом з психологом дійшли таких висновків:

– намагайтеся не залишатися наодинці зі своїми проблемами;

– умійте на деякий час абстрагуватися від своїх турбот;

– не впадайте у гнів, робіть паузи, що запобігають вибухам гніву;

– не будьте примхливими, поступайтеся;

– не висувайте високих вимог; той, хто занадто багато очікує від інших, постійно відчуває невдоволення від того, що вони не відповідають його вимогам.

Наповнення змісту навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі матеріалами щодо розвитку толерантності та її складників було визначено нами іншою умовою ефективності формування толерантності в студентській молоді й передбачало такі види роботи:

– вивчення та підбір літератури про толерантність;

– семінари з представниками психологічних та соціальних служб;

– зустрічі з відомими людьми, у житті яких толерантне ставлення до оточення відіграє вагомий роль;

– демонстрація та обговорення фільмів з яскравим вираженням толерантного (інтолерантного) ставлення;

– проведення конференцій,

– проведення круглих столів;

– проведення дебатів з проблем сутності та реалізації ідей толерантності;

– розробка виховних заходів для студентів, учнів та громади з проблем толерантності;

– проведення майстер-класів (студент – студент, студент – учень, студент – громада).

Зміст виховання – це водночас і суб’єктивний досвід особистості з її ставленнями, цінностями і смислами, уміннями, соціальними навичками, способами поведінки, здібностями [12, с. 411 – 413]. Зміст виховної роботи нашого дослідження полягає в передачі молодому поколінню знань про толерантність, про кожен її складник, про історію толерантності та становлення цієї якості особистості, а також знань нормативних документів про толерантність, умінь володіти толерантністю в суспільстві.

Третьою умовою нашого експериментального дослідження постає *трансформація змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на засадах педагогіки толерантності*. Для її реалізації ми дібрали такі форми роботи зі студентами експериментальної групи: робота гуртка „Майстерня толерантності”; волонтерська робота; робота в громаді; заходи, присвячені міжнародним і національним святкам.

Отже, процес професійної підготовки студентів до формування толерантності учнів початкових класів буде ефективним завдяки дотриманню спроектованих нами педагогічних умов, які, своєю чергою, є відображенням навчально-виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу, спрямованого на розкриття взаємозв’язку між завданнями, умовами, формами й методами досліджуваного процесу.

Наше дослідження не вичерпує відповідей на всі запитання, які стоять перед проблемою

запровадження в навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів педагогічних умов формування толерантності майбутніх учителів початкової школи. А тому потребує надзвичайної уваги викладачів, науковців, педагогів-практиків у вирішенні всіх аспектів досліджуваної проблеми й розробки методик її застосування.

Література

1. Валитова Р. Толерантность: Порок или Добродетель?: (о терпимости) / Р. Валитова / Вестник МГУ. Серия 7: Философия. – 1996. – № 1. – С. 33 – 37.

2. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования: (филос. аспект) / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 3 – 12.

3. Кремень В. Г. На шляху до педагогіки толерантності / В. Г. Кремень // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 1.

4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику: учеб. пособие для студ. / А. В. Мудрик. – М., 1997.

5. Фельдштейн Д. И. Социальное развитие в пространстве-времени Детства / Д. И. Фельдштейн. – М.: Флинта, 1997. – 160 с.

6. Степанов П. В. Воспитание детей в духе толерантности / П. В. Степанов // Классный руководитель. – 2002. – № 2. – С. 18 – 20.

7. Скрябина О. Б. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: спец. 10.00.06. „Теория и методика воспитания” / О. Б. Скрябина. – Кострома, 2000. – 19 с.

8. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / О. С. Матієнко. – К., 2006. – 17 с.

9. Комогоров П. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 „Общая педагогика” / П. Комогоров. – Курган, 2000. – 18 с.

10. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / О. Є. Панагушина. – Херсон, 2008. – 22 с.

11. Волкова Н. П. Педагогіка: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Волкова. – К.: Видав. центр „Академія”, 2001. – 576 с.

12. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 5-е вид., доп. і перероб. – К., 2007. – 656 с.

13. Шпалінський В. В. Психологія управління: навч. посіб. / В. В. Шпалінський, К. А. Помазан. – Х.: Веста: „Ранок”, 2002. – 128 с.

* * *

Бирко Н. М. Педагогічні умови формування толерантності майбутніх учителів початкової школи

У статті визначено сутність поняття „умови”, „педагогічні умови”, спроектовано систему педагогічних умов формування толерантності майбутніх учителів початкової школи: урахування індивідуального рівня толерантності майбутніх педагогів як основи для професійної діяльності з учнями початкових класів; наповнення змісту виховної роботи у вищому навчальному закладі матеріалами щодо розвитку толерантності та складників толерантності; трансформація змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на засадах педагогіки толерантності. Розкрито методи й форми організації навчальної та виховної роботи студентів відповідно до кожної педагогічної умови, серед них: проведення тестування на визначення психологічного клімату в колективі; вивчення індивідуальних особливостей студентів за допомогою тестів „Чи вмієте Ви спілкуватися?”, „Чи конфліктні Ви?”; вивчення та підбір літератури про толерантність; семінари з представниками психологічних та соціальних служб; проведення майстер-класів (студент – студент, студент – учень, студент – громада); робота гуртка „Майстерня толерантності”; волон-

терська робота; робота в громаді; заходи, присвячені міжнародним і національним святам тощо.

Аналізуючи проблеми спілкування зі студентами, виділено принципи толерантного ставлення до співрозмовника, які є наслідком проблем спілкування зі студентами вищого педагогічного навчального закладу.

Ключові слова: толерантність, умови, педагогічні умови, зміст виховання.

Бырко Н. М. Педагогические условия формирования толерантности будущих учителей начальной школы

В статье определена сущность понятий „условия”, „педагогические условия”, спроектирована система педагогических условий формирования толерантности у будущих учителей начальной школы: учёт индивидуального уровня толерантности будущих педагогов как основы для профессионального взаимодействия с учащимися начальных классов; наполнение содержания воспитательной работы в высшем учебном заведении материалами по развитию толерантности и составляющих толерантности; трансформация содержания профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов на основе педагогики толерантности. Раскрыты методы и формы организации учебной и воспитательной работы студентов в соответствии с каждым педагогическим условием, среди которых: проведение тестирования на определение психологического климата в коллективе, изучение индивидуальных особенностей студентов с помощью тестов „Умеете ли вы общаться?”, „Конфликтны ли вы?”; изучение и подбор литературы по толерантности; семинары с представителями психологических и социальных служб, проведение мастер-классов (студент-студент, студент-ученик, студент-общество); работа кружка „Мастерская толерантности”; волонтерская работа, работа в обществе; мероприятия, посвященные международным и национальным праздникам и т.д.

Анализируя проблемы общения со студентами, выделены принципы толерантно-

го отношения к собеседнику, которые являются следствием проблем общения со студентами высшего педагогического учебного заведения.

Ключевые слова: толерантность, условия, педагогические условия, содержание воспитания.

Byrko N. M. Pedagogical Conditions of Forming Tolerance in Prospective Primary School Teachers

The article defines the notions of „conditions” and „pedagogical conditions”, designs a system of pedagogical conditions of forming tolerance in future primary school teachers: taking into account the individual level of prospective teachers’ tolerance as a basis for interaction with primary school pupils; adding tolerance-developing content and its components to the university curriculum; and transforming the content of training prospective primary school teachers on the basis of the pedagogy of tolerance.

The article explores the methods and forms of organizing the training of students in accordance with the above pedagogical conditions, including administering a test to determine the psychological climate in the group; studying students’ individual characteristics by means of the tests „Can you communicate?” and „Are you prone to conflicts?”; selecting and studying the literature on tolerance; conducting seminars with psychological counseling and social services providers, master-classes (student - student, student - pupil, student - society); running a workshop on tolerance; volunteering in the community; organizing events dedicated to international and national holidays, etc. In addition, the analysis of the problems in communicating with students led the author to the identification of the main principles of tolerant communication.

Key words: tolerance, conditions, pedagogical conditions, content of education.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Гавриш Н. В.